

arkivrapport

Fornlämning L1984:6592 (Mariefred 21:1), Sjömannen 1, Mariefreds stad, Strängnäs kommun, Södermanlands län. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.

Lars Norberg

Sammanfattning

Sörmlands Arkeologi AB har under perioden 2018-10-11 – 2018-11-06 utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fornlämning L1984:6592 (Mariefred 21:1), Sjömannen 1, Mariefreds stad, Strängnäs kommun, Södermanlands län. Undersökningen genomfördes eftersom Callanderska stiftelsen har ansökt om tillstånd till markingrepp inom rubricerad fastighet. Ansökan omfattade schaktning för nya vatten- och elledningar samt dränering utefter en rötskadad byggnad. Fastigheten är belägen i de södra delarna av Mariefreds centrala stadsområde. Här har det, utöver stadslager, tidigare påträffats lämningar efter Mariefreds kloster (Monasterium Pacis Mariae). Klostret, som grundades år 1493 av Kartusianerorden, upphörde redan år 1526 i samband med reformationen. Spridda rester efter klostrets grundmurar, samt ett mindre antal intakta källare har tidigare påträffats söder och sydväst om Mariefreds kyrka. Var själva klosterkyrkan var belägen och hur den såg ut, är inte känt.

I samband med den aktuella undersökningen dokumenterades kulturlager efter en byggnad samt grundmurar på två olika platser. Med utgångspunkt i fynden kan den påträffade byggnaden överstiktligt dateras till 1600-talet. Ett identifierat brandlager i anslutning till byggnaden kan eventuellt knytas till någon av de stadsbränder som drabbade staden under 1600-talet. Den sista, vilken inträffade år 1682, var mycket omfattande och berörde i stort sett hela staden inklusive kyrkan. Den ena av de två mursträckningarna låg mycket lågt i förhållande till Mälarens strandlinje under 1500-talet, varför det är oklart om konstruktionen ska knytas till klostret. Det är dock inte otänkbart att muren haft en maritim funktion och ingått i någon form av brygganläggning eller liknande. Karaktären på den andra mursträckningen påminner om de murar som tidigare dokumenterats inom kvarteret Källaren och överensstämmer vad gäller belägenhet och orientering med en större byggnadskropp som påträffades där åren 1987-88. Det är därför troligt att den sistnämnda konstruktionen ska knytas till klostret.

Inledning

I enlighet med länsstyrelsens beslut (1st dnr 431-5153-2018) har Sörmlands Arkeologi AB utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fornlämning L1984:6592 (Mariefred 21:1), Sjömannen 1, Mariefreds stad, Strängnäs kommun, Södermanlands län (bilaga 1-4).

Fältarbetet genomfördes mellan 2018-10-11 och 2018-11-06. Undersökningen genomfördes eftersom Callanderska stiftelsen (Mariefreds hembygdsförening) har ansökt om tillstånd till markingrepp inom rubricerad fastighet. Ansökan omfattade schaktning för nya vatten- och elledningar samt drä-

nering utefter en rötskadad ekonomibyggnad (bilaga 3 & 4). Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Lars Norberg, arkeolog vid Sörmlands Arkeologi AB.

Sjömannen 1 är belägen i de södra delarna av Mariefreds centrala stadsområde. Här har det, utöver stadslager, tidigare påträffats lämningar efter Mariefreds kloster (Monasterium Pacis Mariae). Klostret, som grundades år 1493 av Kartusianerorden, upphörde redan år 1526 i samband med reformationen (Clemenson 1989, s. 7). Spridda rester efter klostrets grundmurar, samt ett mindre antal intakta källare har tidigare påträffats söder och sydväst om Mariefreds kyrka, bland annat i kvarteret Källaren (se bl. a. Beronius-Jörpeland 1993). Var själva klosterkyrkan var belägen och hur den såg ut, är inte känt.

En kortfattad historik

Strax söder om Mariefreds stadskärna ligger Gripsholms slott, en ursprungligen medeltida borganläggning som kan knytas till Bo Jonsson Grip och det sena 1300-talet (Schnell 1970, s. 23). Under senmedeltid innehades borgen av Sten Sture d:ä, vilken år 1493 donerade mark till Kartusianerorden. Klostret döptes till Monasterium Pacis Mariae, vilket så småningom kom att ligga till grund för stadens namn (ibid. s. 29ff & s. 52). Klostret var det sista som etablerades i Sverige innan reformationen och ett av de första som indrogs till Kronan (Clemenson 1989, s. 7). Dendrodateringar från rustbädden till klostrets grundmurar visar att åtminstone delar av anläggningen uppfördes efter åren 1507-1509 och att den västra begränsningsmuren började byggas först år 1514. Rivningen i samband med reformationen tycks ha varit grundlig, vilket tolkats som att tegel och annat byggmaterial återanvändes i samband med Gustav Vasas ombyggnad av Gripsholms slott (Beronius-Jörpeland 1993, s. 28). Det är inte heller otänkbart att byggmaterial i form av till exempel tegel återanvändes i samband med byggnationen av Mariefreds kyrka (se nedan).

En profan bebyggelse kan eventuellt ha vuxit fram i anslutning till klostret, vilket förmodligen hade behov av både specialiserade hantverkare och livsmedelsförsörjning. De arkeologiska beläggen för detta är dock närmast obefintliga. Just hantverkare bör det även funnits behov av i samband med utbyggnaden av Gripsholm under 1500-talet. Det skulle i så fall kunna betyda att etableringen av en mindre tätortsbebyggelse istället ska knytas till Gustav Vasas maktövertagande och utbyggnaden av slottet.

År 1605 utfärdade hertig Karl stadsprivilegier för Mariefred, vilket medför att platsen även dessförinnan bör ha hyst någon form av tätortsbebyggelse, kanske i form av en handelsplats (Ahlberg 2005, s. 501). Detta antyds av att hertigen gav orten vissa privilegier redan under 1590-talet (Schnell 1970, s. 52). Under 1600-talet drabbades staden av tre bränder, varav den första på 1630-talet. Troligen brann det igen på 1640-talet och år 1682 förstördes stora delar av Mariefred i den mest omfattande branden (Gustafsson 1997, s. 13, Schnell 1970, s. 56ff). Uppgifter visar också att kyrkan, som uppfördes under åren 1621-1624, skadades svårt vid det sista tillfället (Westlund 1945, s. 10).

Syfte & målsättning

Syftet med den arkeologiska undersökningen var att löpande undersöka och dokumentera mindre komplicerade lämningar inom de delar av fornlämningarna som berördes samt att tillvarata relevanta fynd.

Genomförande

Arbetet inleddes med schaktning i Kyrkogatan, det vill säga väster om och längs med den rötskadade ekonomibyggnaden (bilaga 3 & 4). Schaktet öppnades med kabelskopa till en bredd om 0,3-0,6 meter, medan djupet varierade mellan cirka 0,4 och 0,5 meter. Längden uppgick till drygt 38 meter. Syftet med schaktningen var att anlägga en rännal för att dränera bort vatten från bodlängans grundläggning, samt frilägga de rötskadade bottenstockarna för att kunna ersätta dessa.

Under den följande etappen öppnades ett större schakt med plan- respektive kabelskopa inom stadsgårdens tomtmark. Schaktet förgrenade sig till olika anslutningspunkter inom fastigheten. Bredden var mellan 0,3 och 2,0 meter, medan djupet varierade mellan 0,4 och 0,8 meter. Den sammanlagda längden uppgick till cirka 60 meter. Syftet med schaktet var att dra avloppsledningar och installera ledningar för larm med mera.

Valda delar av schakten grov- alternativt finrensades beroende på vad som framkom. Öppnade ytor samt anläggningar, konstruktioner, lager och installationer dokumenterades med RTK-GPS och beskrevs i text (bilaga 6).

Vidare fotodokumenterades schakt, påträffade lämningar samt ett urval av föremål och miljöer med digitalkamera (bilaga 7). Inga föremål samlades in. De undersökta schakten uppgick till sammanlagd en yta om drygt 74 m².

Resultat

Schaktningsövervakning

Schakt 1. I anslutning till dräneringsschaktet i Kyrkogatan var hela sträckan urschaktad sedan tidigare. Urschaktningen har skett i ett tidigare skede, i samband med höjning av gatunivån och sättning av kantsten. Schaktinnehållet utgjordes av fyllnadsmassor i form av sand och grus med inslag av enstaka bitar tegelkross. Mot botten noterades ställvisa inslag av kalkbruk och kulturpåverkade lager, vilket indikerar att lämningar kan förväntas under det aktuella schaktdjupet. I fyllnadsmassorna framkom enstaka lösfynd i form av ett kritpipsskaft (figur 1), buteljglas samt, skärvor av yngre rödgods och en bit masugnsslagg. Föremålen fotograferades, men tillvaratogs ej.

Schakt 2. Vid schaktning i tomtmark påträffades lämningar på tre olika platser (**A1-A3**). I schaktets sydöstra delar framkom delar av en flack, cirka 0,2-0,3 meter hög och knappt 1,8 meter bred murrest konstruerad av rundade och kantiga naturstenar, cirka 0,2-0,4 meter stora (**A1**). Delar av muren var fogad med kalkbruk och enstaka tegelbitar. Schaktet var mycket smalt, vilket försvårade bedömningen, men muren var troligen orienterad i närmast nord-sydlig riktning och anlagd direkt på vattenavsatt grå och något dyg lera (undergrund). Inga föremål påträffades. Larmkabeln kunde installeras ovanpå mursträckningen, varför denna kvarliggande orörd.

Cirka 10 meter nordväst därom, invid bodlängans östra långsida, framkom intakta kulturlager innehållande bland annat tegelkross, kalkbruk, brandrester samt helt nedbrutna trästockar (**A2**). Brandlagret antyder att byggnaden förstörts genom brand. I lagren påträffades ett skaft till en kritpipa, skärvor av en grön boxformad glasflaska (apotekskärl), samt delar av en liten trefotsgryta av yngre rödgods med olivgrön invändig glasyr och obrända djurben. Föremålen fotograferades, men tillvaratogs ej (figur 1). Lämningarna tolkades som delar av en byggnad vilken med ledning av trästockarna varit orienterad i ungefär samma riktning som den befintliga bodlängan (1700-tal). Kulturlagren vilade på en undergrund av grå lera (bilaga 4, 5 & 6).

Utöver det påträffades i tomtens norra delar ytterligare en grundmur uppbyggd av kantiga och rundade naturstenar (**A3**). Då schaktet här var något bredare kunde en säkrare bedömning göras av murens karaktär och orientering. Grundmuren, som utgjordes av en välavgränsad murbotten, var knappt 1,7 meter bred och 0,3-0,5 meter hög, samt orienterad i närmast nord-sydlig riktning. Sträckningen var uppbyggd av 0,3-1,0 meter stora stenar och block som ställvis fogats med kalkbruk och enstaka inkilade tegelbitar samt småsten. Murens sidor och krön var ojämna och ställvis grundligt nedrivna. Sträckningen tolkades som en nedgrävd grundmur, vilken utgjort för fundament för en dagemur belägen ovan mark (bilaga 5). För att få fram det planerade avloppet genomgrävdes muren på en punkt, efter det att den rensats och dokumenterats genom inmätning och fotografering. Mursträckningen var nedgrävd i gulbrun grusig sand. Undergrunden utgjordes av gul sandig och grusig morän. Utöver enstaka obrända djurben som framkom i omrörda massor runtom muren påträffades inga föremål.

Tolkning & utvärdering

Med hänsyn till murens karaktär och orientering kan A3 eventuellt knytas till en större byggnadskropp som påträffades i samband med undersökningen inom kvarteret Källaren åren 1987-88 (bilaga 5, A1:b). Eftersom endast en begränsad del av murbotten (A3) kunde dokumenteras bör dock tolkningen ses med viss reservation. Strax norr om och intill A1:b dokumenterades A1:a, vilken tolkades som delar av en eventuell klostergång (Beronius-Jörpeland 1993, s. 21). A1:b ges inte någon entydig funktion, men rapporten omnämner att murarna söder om A1:a eventuellt ska delas upp i flera rums- eller cellindelningar (ibid. 1993, s. 21). Vidare konstaterades att murverken A1:a & b, med utgångspunkt i dendrodaterat virke från rustbädden, började uppföras efter år 1509 (ibid. 1993, s. 27).

Med utgångspunkt i att man längre västerut i kvarteret Källaren, även påträffade den västra begränsningsmuren, tolkades området som helhet som delar av klostrets västra delar. Vid jämförelser med planlösningar från kartusia-nerkloster i nuvarande Tyskland föreslogs därför att de undersökta delarna hyst lekbrödernas område (ibid. 1993, s. 21f). Resonemanget grundar sig på att klosterkyrkan i så fall bör varit belägen på ungefär samma plats som Mari-freds stadskyrka och att munkcellerna därmed bör ha varit lokaliserade österut och närmare den (ibid. 1993, s. 23).

Vad gäller de övriga anläggningarna kan det konstateras att dateringen för A1 är oklar. Muren ligger lågt och var anlagd på vattenavsatt lera, något som antyder en maritim funktion i form av en brygglämning eller liknande. Konstruktionen kan därför lika gärna knytas till klostermiljön som till senare skeden.

Vad gäller A2 kan inget sägas mer än att timret i schaktets botten antyder att byggnaden varit orienterad på samma vis som den befintliga bodlängan (bilaga 5). Vidare har byggnaden uppförts direkt på undergrunden, utan underlagrande lämningar. Det, tillsammans med fyndmaterialet, visar att lämningen ska knytas till det tidiga 1600-talets stadsbebyggelse och att byggnaden tillhör det äldsta byggnadsskedet i staden profana historia. Fynden antyder att byggnaden kan ha haft en bostadsfunktion. Vidare indikerar brandlagret att byggnaden förstörts vid en brand.

I antikvarisk mening visar den nu aktuella undersökningen att det finns ytor med välbevarade kulturlager och konstruktioner inom den aktuella fastigheten vilka utgör *Fornlämning*.

Figur 1. Ett urval av föremål från undersökningen (ej tillvaratagna). Uppe till vänster, del av trefotsgryta med olivgrön invändig glasyr (A2). Till höger, mynning till grön apoteksflaska (A2). Till vänster, två kriptipsskaft, varav det högra dekorerat med rillband-ögonband (A2 & lösfynd, S1). Nere till höger, en skärva av ett fat av yngre rödgods dekorerat med vit piplera (lösfynd, S2). Foto: Lars Norberg 2018, Sörmlands Arkeologi AB.

Bilagor

- Bilaga 1. Utdrag ur Sverigekartan med undersökningens belägenhet markerad. Skala 1:1 000 000.
Bilaga 2. Utdrag ur Terrängkartan med undersökningens belägenhet markerad. Skala 1:50 000.
Bilaga 3. Utdrag ur Stadsgis för Mariefred med läget för den arkeologiska undersökningen (blå polygoner). I kartan har även tidigare utförda undersökningar markerats ut (röda polygoner). Skala 1:1000.
Bilaga 4. Utdrag ur Stadsgis för Mariefred med läget för den arkeologiska undersökningen (blå linje). I kartan har även tidigare påträffade murschabloner efter klostret markerats ut tillsammans med resultaten från föreliggande undersökning. Skala 1:400.
Bilaga 5. Rekonstruktionsförslag för utbredningen av en möjlig klosterbyggnad belägen inom kvarteret Källaren (A1:b) & Sjömannen (A3). Underlaget utgörs av Stadsgis för Mariefred & skannat utsnitt från figur 6, Beronius Jörpeland 1993. Skala 1:200.
Bilaga 6. Anläggningsbeskrivningar
Bilaga 7. Fotodokumentation.

Referenser

- Ahlberg, Nils. 2005. *Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplanering 1521–1721*. Institutionen för landskapsplanering Ultuna Uppsala. Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. Diss. Stockholm.
- Beronius-Jörpeland, Lena. 1993. *Kartusianerklostret. Kv. Källaren, Mariefred, Södermanland. Arkeologisk undersökning. RAÄ. UV Stockholm, Rapport 1993:53*. Stockholm
- Clemedson, Carl-Johan. 1989. *Monasterium Pacis Mariae in Gripszholm. Jämte uppgifter om andra svenska klostres och klosterträdgårdars öden*. Sörländska handlingar 48. Nyköping.
- Gustafson, Anna-Greta. 1997. *Stadsbranden. I: Fyra stadskvarter i Mariefred. Borgmästaren, Fabrikören, Kantorn, Baderskan*. Anna-Greta Gustafson & Gustav Lundberg. Mariefreds hembygdsförening. Mariefred.
- Schnell, Ivar. 1970. *Mariefreds stad*. Södermanlands hembygdsförbunds sockenbeskrivning för hembygdsundervisning nr 24. Nyköping.
- Westlund, Per Olof. 1945. *Mariefreds och Kärnbo kyrkor*. Sörländska kyrkor Band 65. Södermanlands hembygdsförbund. Nyköping.

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA). Foton & ritningar, dnr Dnr 84/1988.

Administrativa uppgifter

Projektnummer Sörmlands Arkeologi AB: 1823
Länsstyrelsens dnr: 431-5153-2018
Tid för undersökningen: 2018-10-11 – 2018-11-06
Personal: Lars Norberg
Belägenhet: N (X) 6570848,086 E (Y) 626773,167
Koordinatsystem: SWEREF 99TM
Höjdsystem: RH 2000
Undersökt yta: ca 74 m²

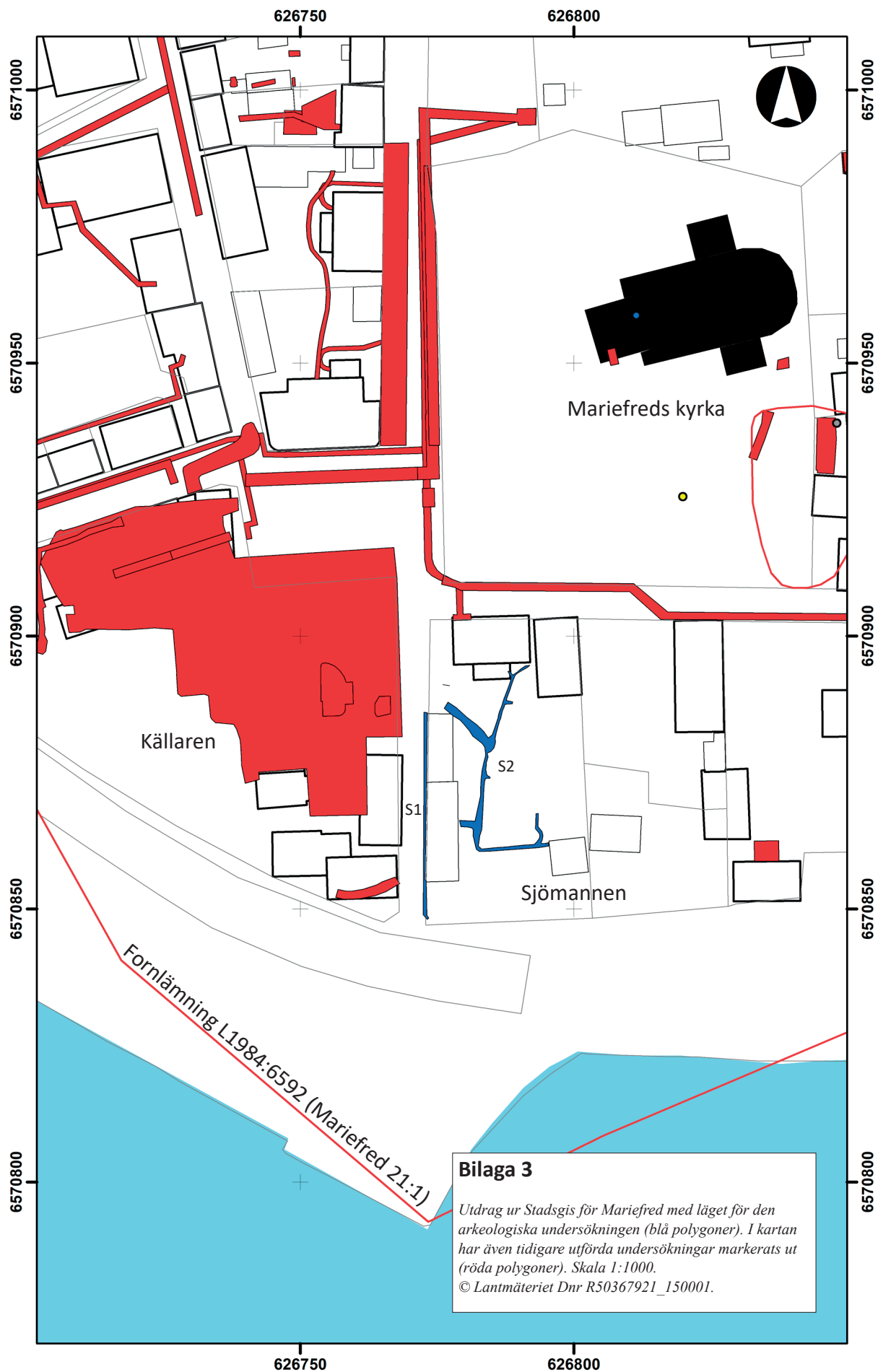
Inget analogt dokumentationsmaterial utöver det som redovisas i rapporten föreligger. Digital dokumentation förvaras hos Sörmlands Arkeologi AB i väntan på meddelande från ATA angående rutiner för leverans av digitalt material. Inga fynd tillvaratogs.

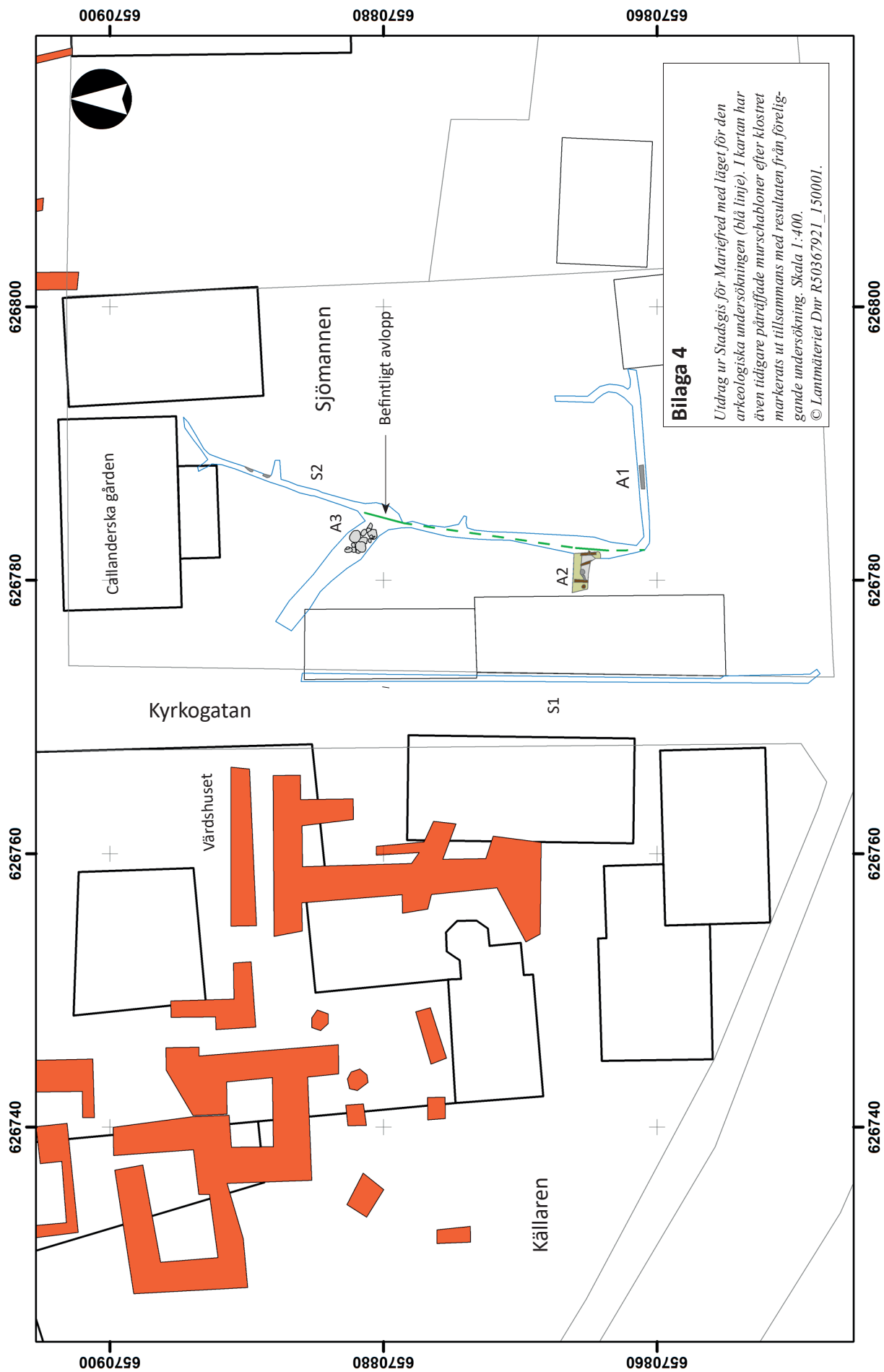

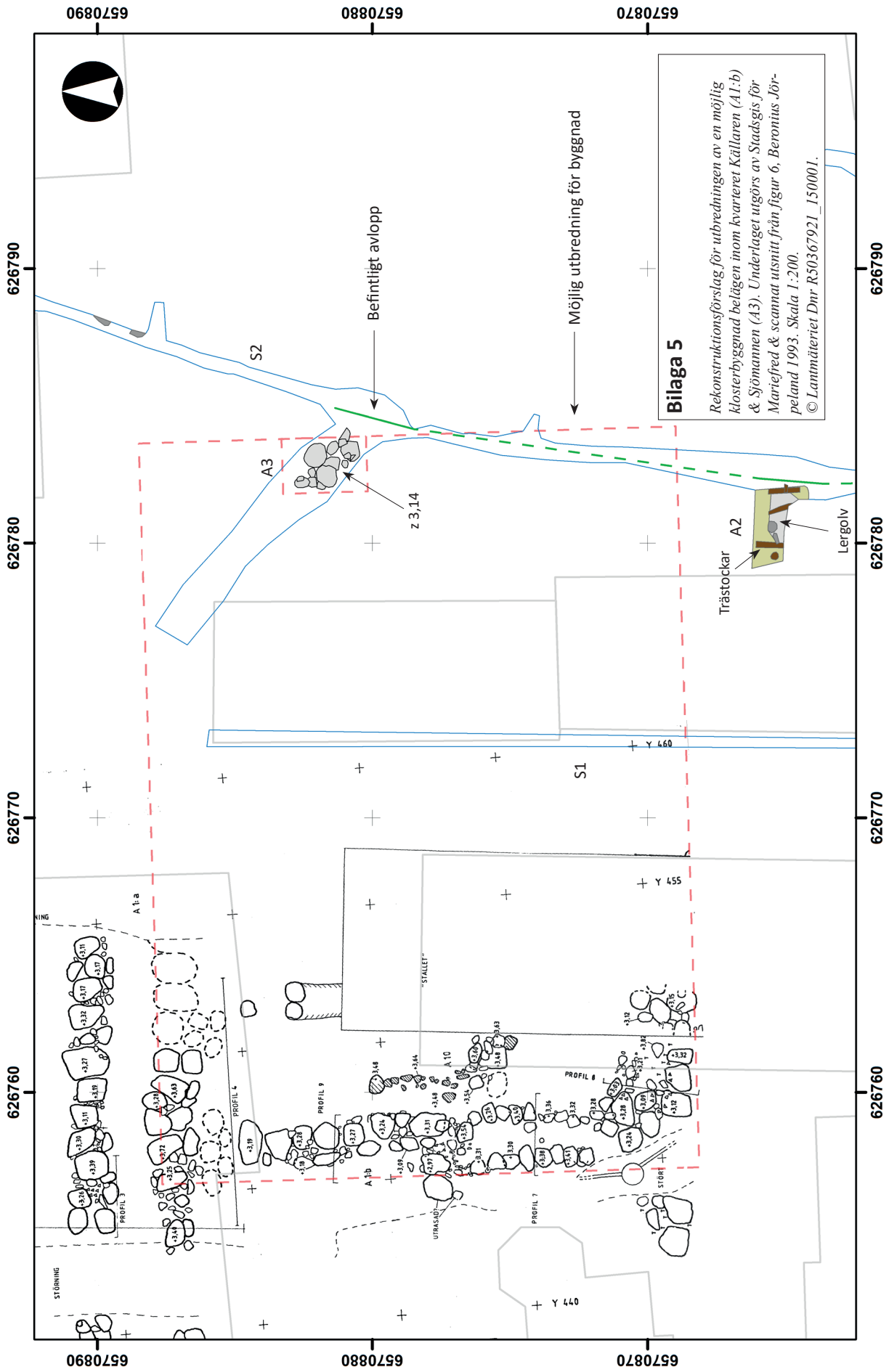

Bilaga 2

Utdrag ur Terrängkartan med undersökningens belägenhet markerad.
Skala 1:50 000. Källa: Lantmäteriet.

Bilaga 6. Anläggningsbeskrivningar

A1, mur, ca 1,76 m br & 0,20-0,30 m h

Belägenhet: N (x) N 6570860,901 E (y) 626786,676 z 1,87 möh

Orientering: N-S

Status: kvarligger

Under ett 0,20-0,30 m tjockt lager av påförd matjord blandat med grus, småsten och kalkbruk framkom en murad något välvd stenpackning bestående av 0,20-0,40 meter stora stenar. I stenpackningen syntes kalkbruk upplandat med tegelkross, grus och småsten samt sot och enstaka kolbitar. Konstruktionen vilade på vattenavsatt grå och något dyig lera (undergrund). Inga föremål påträffades.

A2, byggnadslämning, bostadshus?, oklar storlek & utbredning

Belägenhet: N (x) N 6570865,072 E (y) 626779,351 z 1,60-1,90 möh

Orientering: N-S

Status: delundersökt

Under ett 0,10-0,20 m tjockt lager av påförd singel framkom en rasering i form av ett 0,10 m tjockt lager av tegelkross. Därunder vidtog ett 0,05-0,10 m tjockt brandlager bestående av sot, kol och kalkbruk. Därefter vidtog ett gråbrunt lager bestående av sandig lera med tegelkross samt spridda kolstycken. I botten av lagret och på lergolvet (se nedan) påträffades delar av en trefotsgräva av yngre rödgods, skaftet till en kritpipa, samt skärvor från en grön boxformad apoteksflaska av glas (tillvaratogs ej). Mot botten följde ett lergolv av grå lera innehållande kalkbruk och kolbitar. Golvet var anlagt på kraftigt nedbrutna stockar orienterade i nord-sydlig riktning. Utöver det påträffades ett antal 0,10-0,40 m stora rundade och kantiga naturstenar, vilka troligen utgör delar av grundläggningen till byggnaden. Byggnadslämningen var anlagd på en undergrund av gulgrå sand.

A3, grundmur (murbotten), ca 1,68 m br & 0,40-0,50 m h

Belägenhet: N (x) N 6570881,429 E (y) 626782,064 z 2,70-3,14 möh

Orientering: N-S

Status: delundersökt

Under ett 0,30-0,40 m tjockt lager av påförd singel blandat med gråbrun sand och småsten framkom en knappt 1,70 meter bred och 0,30-0,50 meter hög grundmur orienterad i nord-sydlig riktning. Konstruktionen var uppbyggd av överlag 0,40-1,0 meter stora rundade och kantiga naturstenar och block, varav vissa var spräckta. Murbotten, som ställvis uppgick till ett par skift, var fogad med kalkbruk samt förekomster av tegelkross och småsten. Muren var nedgrävd i gulgrå sandig och grusig morän (undergrund). Inga fynd påträffades.

Bilaga 7. Fotodokumentation

Kyrkogatan & den rötskadade bodlängan före schaktning. Foto mot söder: Lars Norberg 2018, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 1 invid bodlängan fotograferat mot söder. Foto: Lars Norberg 2018, Sörmlands Arkeologi AB.

Södra delen av schakt 2 fotograferat mot öster. Centralt i bilden anas A1. Foto: Lars Norberg 2018, Sörmlands Arkeologi AB.

A1 fotograferad mot söder. Foto: Lars Norberg 2018, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 2 före rensning. Notera lager & rötat timmer (A2). Foto mot sydväst: Lars Norberg 2018, Sörmlands Arkeologi AB.

Schakt 2 efter rensning. Lager & del av grundläggning (A2). Foto mot söder: Lars Norberg 2018, Sörmlands Arkeologi AB.

Murbotten A3 fotograferad efter rensning. Foto mot nordväst: Lars Norberg 2018, Sörmlands Arkeologi AB.

Murbotten A3 fotograferad efter rensning mot norr: Foto: Lars Norberg 2018, Sörmlands Arkeologi AB.

Bild nr 25. Översikt över A1:b. Foto: ATA (Dnr 84/1988).

Bild nr 29. Översikt över A1:b väster om "stallet". Från söder. Foto: ATA (Dnr 84/1988).

*Bild nr 5. Översikt över gården till Grips-
holms vårdshus. Klostergångens södra mur
borttagen. Rustbädd A9 framrensad. Från
öster. Foto: ATA (Dnr 84/1988).*

